

Історія вивчення та викладання мистецтвознавства у Київському університеті (1834 - 1924)

Бібік Оксана

ХНУ імені В. Н. Каразіна

o_bibik@inbox.ru

У часи розбудови України на засадах гуманізму та демократії однією з провідних проблем є повноцінний розвиток всіх напрямків національної культури на основі засвоєння її тисячолітніх традицій. У контексті вказаної проблеми серед інших завдань все більшого значення набуває вивчення витоків формування національних шкіл науки. Широке і детальне вивчення наукової мистецтвознавчої спадщини дає можливість розвивати сучасну національну науку, спираючись на досвід попередників.

Особливо важливим є вивчення історії українського мистецтвознавства періоду становлення його як наукової дисципліни, що припадає на XIX – початок XX століття. Протягом другої половини XIX – початку XX ст. Київський університет був не лише одним з важливих мистецько-освітніх осередків міста Києва і всієї України, а й доволі швидко став потужним чинником розвитку загальних культурно-мистецьких процесів. Введення і викладання університетських курсів з мистецьких дисциплін, орієнтованих на академічну програму, залучення до викладання малюнка, живопису та архітектури вихованців мистецьких академій (художників, архітекторів, мистецтвознавців) створили передумови для належної підготовки мистецько-педагогічних кадрів, для опанування студентами основ зображувальної грамоти.

Творча, педагогічна, музейна (мистецтвознавча), реставраційна діяльність художників-живописців, що працювали у стінах університету – Б. Клембовського, К. Павлова, Г. Васька, відіграла значну роль в історії вітчизняної художньої освіти й мистецтва, у згуртуванні української творчої інтелігенції.

У практичній діяльності живописців-педагогів особливого значення набули питання формування художніх колекцій університету. Кабінети малюнка й живопису містили найбільшу на той час колекцію гравюр XV – XIX ст., цінну збірку живопису і копій скульптурних творів, що давало можливість побудувати повноцінний навчальний курс з малюнка (з дотриманням академічних вимог) і певні розділи з живопису. Значення університетської художньої колекції полягало і в тому, що вона, за відсутності тоді міського художнього музею, відігравала роль своєрідного громадського музею, діяльність якого стала помітною подією у культурно-мистецькому житті міста. З відкриттям у 1875 кафедри теорії та історії мистецтва Київський університет став одним із потужних осередків мистецтвознавчої освіти й науки про мистецтво. Аналіз лекцій, практичних занять та творчого доробку викладачів-мистецтвознавців (П. Павлова, А. Прахова, Г. Павлуцького) показав, що характерною ознакою усієї системи роботи цієї кафедри був поступовий перехід від вивчення класичного мистецтва до давньоруського, візантійського та українського зокрема.

Важливим фактором розвитку мистецтвознавчої освіти і науки у Київському університеті стає систематичне викладання теорії та історії мистецтва. П. Павлов розробив відповідну універсальну програму. Його курси лекцій з історії всесвітнього мистецтва були побудовані за зразком курсів німецьких університетів, а практичні заняття полягали в написанні та обговоренні студентами рефератів на задану тему. А. Прахов читав курс і провадив практичні заняття з історії античного мистецтва, навчав студентів своїй методиці дослідження давньоруської архітектури й монументального живопису. Він увів до навчального процесу екскурсії з вивчення київських пам'яток давньоруського мистецтва. Г. Павлуцький уперше ввів до академічного курсу цикли лекцій з історії та сучасного стану українського мистецтва, читав повний курс всесвітнього мистецтва. Вчений стверджував, що історія мистецтва повинна викладатися систематично і тільки у повному обсязі. Він

наголошував, що має існувати школа для істориків мистецтва, і наполягав, щоб університет випускав фахівців-мистецтвознавців.

Університетське мистецтвознавство мало значний вплив на культурно-мистецьке життя Києва. Особливу роль у цьому процесі відігравали художні виставки, що постійно влаштовувалися в університеті, викладачі якого (П. Павлов, А. Прахов, О. Шкляревський, Г. Павлуцький) виступали як художні критики, читали публічні лекції з історії мистецтва, що мали великий успіх серед публіки.

Завдяки науковим працям університетських вчених-педагогів, їхніх колег та учнів було закладено підґрунтя для розвитку вітчизняної науки про мистецтво, а на початку ХХ століття українське мистецтвознавство перетворилося на самодостатню навчальну дисципліну.

Створення Полтавської картинної галереї

Борис Тетяна

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

t_boris@mail.ua

Музейництво на Полтавщині має свої давні традиції. Воно пов'язане з іменами багатьох колекціонерів, меценатів, художників, які зберегли для нащадків цінні за своїм змістом колекції. Зокрема, це стосується й художника М. Ярошенка, котрий подарував Полтаві свою мистецьку збірку, яка стала підґрунтям для становлення Полтавської картинної галереї. Окремі аспекти історії українського музейництва на Полтавщині знайшли своє відображення у працях В. Ханка, О. Курчакової, С. Бочарової і Н. Бесєдіної та ін. У своїх розвідках вони фрагментарно висвітлюють різні сторінки становлення та розвитку Полтавської картинної галереї. Однак обрана тема потребує подальшої наукової розробки. Ґрунтовніше дослідити історію створення та діяльність Картинної галереї у Полтаві, її місце і роль у культурно-мистецькому житті краю дозволяють документи ЦДАВО України, матеріали періодичних видань.

Період 1917-1919 рр. спричинив зміни не лише у суспільно-політичному житті України. На нього припали й кардинальні зрушення у музейному будівництві, процесах колекціонування, охорони пам'яток історії та культури. Яскравим прикладом може слугувати доля приватної колекції художника М. Ярошенка, покладена в основу створеної у Полтаві Картинної галереї.

За бажанням М. Ярошенка та заповітом його дружини громада міста Полтави у 1917 р. отримала художню збірку митця, а саме, 100 картин, етюдів і ескізів, 23 альбоми малюнків, також чимало творів художників-передвижників.

Картинна галерея, яка була відкрита для відвідувачів 27 квітня 1919 р. в колишньому будинку В. Булюбаша, представляла на першому поверсі полотна майстрів Західної Європи XVI–XVII ст., гравюру, порцелянові вироби іноземних та вітчизняних виробників, скульптуру. Колекція М. Ярошенка була розташована на другому поверсі. Експозицію галереї доповнювали скульптури Л. Позена, М. Чижова, Є. Лансере; роботи І. та Г. Мясоєдових, українських малярів М. Пимоненка, С. Васильківського, Ф. Кричевського та ін. У 1920 р. Полтавська картинна галерея була реорганізована в один з 12 відділів Центрального пролетарського музею Полтавщини.

Становлення Картинної галереї, як і музейне будівництво в Україні загалом, відбувалося у складних політичних і соціально-економічних умовах, які в першу чергу негативно позначалися на фондовій роботі музейних закладів. На початку 1920-х рр. галерея потребувала додаткового фінансування для розв'язання найбільш важливих проблем (ремонт будівлі, закупівля експонатів). Не зважаючи на складні умови, працівники галереї провели реставрацію 4218 одиниць музейних предметів, здійснили огляд усіх папок з гравюрами, літографіями та автотипіями; альбомів художника М. Ярошенка. У двох залах були розпочаті заходи щодо систематизації та наукового представлення постійно діючої експозиції творів мистецтва.

Станом на 1925 р. у фондах музею вже налічувалося 5277 експонатів: 3390 картин і етюдів, 521 літографій і гравюр, 36 скульптур, 11 бронзових речей і коштовних годинників, 168 зразків меблів, 452 вироби із порцеляни, 38 альбомів (з малюнками та акварелями), 1905 книг з мистецтвознавства. У 1926 р., вперше від часу заснування галереї, до неї надійшли експонати від М. Позен – 11 скульптур її чоловіка і 14 картин академіка М. Боткіна, придбано полотна тогочасних полтавських малярів М. Брукмана, С. Розенбаума та ін. Розпочата в СРСР у 1930-ті рр. політика ідеологізації діяльності музеїв спричинила розгляд питання про необхідність закриття Картинної галереї м. Полтави за пропагування буржуазної культури. Однак вона продовжила свою діяльність як відділ Центрального пролетарського музею. У 1939 р. Полтавська картинна галерея згідно постанови РНК

України була перетворена на самостійний обласний художній музей. Вона стала важливим осередком вивчення, збереження та популяризації мистецької спадщини України.

Історія вивчення іконопису Слобожанщини в середині XIX – на початку XX ст. у науковому доробку мистецтвознавців Є.К. Редіна та П.Г. Фоміна

Відняк Анастасія

ХНУ імені В. Н. Каразіна
nastyavidnyak@gmail.com

Харків з середини XIX ст. стає одним із центрів становлення і розвитку вивчення вітчизняного іконописного мистецтвознавства. Іконописне мистецтво Слобожанщини – своєрідне, оригінальне явище в історії вітчизняної культури. Його унікальні пам'ятки збагачують багатоманітну палітру українського малярства. Разом з тим пам'ятки XIX ст. показують, як втрачала цю своєрідність регіональна церковно-художня культура за імперських часів. Особлива заслуга у вивченні та популяризації розвитку історії іконописного мистецтва на Слобожанщині належить мистецтвознавцю європейського значення, засновнику харківської школи мистецтвознавства Є.К. Редіну. Його досвід в останні два десятиліття висвітлювався в науковій літературі такими вченими, як А. І. Півненко, Л. Д. Соколюк, С. І. Побожій, О. Г. Павлова, Р. І. Філіпенко тощо, та окремі питання діяльності цієї непересічної особистості все ще потребують подальшого вивчення.

Є.К.Редін один з перших звернувся до вивчення сакрального мистецтва Слобожанщини. На XII Археологічному з'їзді він виступив з рефератом “Религиозные памятники искусств Харьковской губернии”. На думку дослідника, у Харківських церквах збереглася незначна кількість пам'ятників церковного живопису та старовинних ікон. Він наголошував на тому, що в цьому живописі не помітно впливу “севернорусских” шкіл іконопису, які здебільшого притримувалися візантійських традицій. Він приходить до висновку, що слобожанська ікона носить риси західноєвропейського живопису та має свою специфіку. Підбиваючи підсумки наукової діяльності Є. К. Редіна, необхідно відзначити, що після смерті вченого залишилася велика наукова спадщина, яка включає близько 200 наукових праць з різних тем. Оцінюючи доробок Є.К. Редіна з позицій сьогодення, ми розуміємо, що в ній багато того, що дозволяє порушувати мистецтвознавчі проблеми сучасним дослідникам. В його працях зазначено багато перспективних тем, які зараз представляють інтерес.

Нащадок давнього церковного роду, протоієрей Харківської єпархії Петро Георгійович Фомін – відомий науковець, популяризатор, охоронець пам'яток церковного мистецтва та старовини Слобідської України початку XX століття, також вписав сторінку в дослідження церковного мистецтва. П. Г. Фомін ґрунтовно вивчав наукову та популярну літературу з історії краю. Перші свої дослідження про пам'ятники церковної старовини – храми Слобожанщини, вчитель Сумського реального училища (з 1892 р.), Харківської Трьохсвятительської церкви Третьої чоловічої гімназії (з 1895 р.), надрукував у місцевій газеті «Харьковские губернские ведомости». У своїх статтях автор розглядає існуючі в науці архітектурні стилі, звертає увагу на інтер'єри, іконопис. Пізніше П. Г. Фомін займав різні посади – настоятель Свято-Преображенської церкви (з 1906 р.), Благовіщенського собору (з 1912 р.), цензор богословсько-філософського журналу «Вера и Разум» з 1912 р., голова Харківського єпархіального церковно-археологічного товариства (ХЄЦАТ) та завідувач Харківським єпархіальним церковно-археологічним музеєм (ХЄЦАМ) з 1913 р., але не полишав свої наукові пошуки в галузі вивчення слобожанських церковних пам'яток.

Таким чином, П. Г. Фомін присвятив своє життя виявленню, вивченню, охороні пам'яток церковної старовини. Він створив музейну колекцію, написав книги, статті про ці пам'ятки. Він вірив, що пам'ятники церковної старовини, які залишилися нам у спадок, ми повинні оберігати, а написані ним книги викличуть цікавість до пам'яток і допоможуть їх зберегти. Є. К.Редін та П. Г.Фомін, вписали яскраву сторінку в вивчення історії церковного мистецтва Слобожанщини, а їхня наукова спадщина є важливим підґрунтям для подальших досліджень.

Світгляд та діяльність В. Н. Каразіна (до 215-ї річниці Харківської єпархії)

Вовк Ольга

ХНУ імені В. Н. Каразіна

olga.v_88@mail.ru

Василь Назарович Каразін (1773–1842) відомий як енциклопедично освічений вчений, винахідник-новатор, громадський діяч, просвітитель, засновник Харківського університету. Його постать ще з середини XIX ст. привертала увагу численних дослідників. У XIX ст. його життєвий та творчий шлях вивчали Я. Абрамов, Д. Багалій, Г. Данилевський та ін. Після 1917 р. до цієї теми зверталися як радянські дослідники (І. Достян, В. Козловський, А. Слюсарський та ін.), так і представники української діаспори (Б. Балан, Ю. Лавріненко, Т. Цюцюра та ін.). Протягом останніх двох десятиліть також спостерігався зростаючий інтерес до постаті В. Н. Каразіна, про що свідчать публікації А. Болебруха, Н. Ніколаєнко, А. Хрідочкіна та ін. Разом з тим, недостатньо вивченими залишаються питання щодо ставлення В. Н. Каразіна до православної релігії та церкви, християнського виховання, уявлення стосовно взаємодії церковних та світських інституцій (насамперед, в освітній галузі) тощо, що й обумовлює актуальність цього дослідження.

В. Н. Каразін народився 30 січня (10 лютого) 1773 р. у с. Кручик Богодухівського пов. на Харківщині в родині Н. О. Каразіна зі стародавнього дворянського роду (згідно з родинним переказом, його родоначальником був Г. Караджи, софійський архієпископ у Болгарії) та дочки дергачівського сотника Харківського полку В. Я. Ковалевської – освічених та релігійних людей. Навчався у приватних пансіонатах Кременчука та Харкова. З десятирічного віку був зарахований спочатку до Кірасирського полку, а у 1791 р. внесений до списку лейб-гвардії Семенівського полку. Проживаючи в Петербурзі, В. Н. Каразін відвідував лекції в Гірничому корпусі, де займався природничими науками, оволодів латиною, німецькою та французькою мовами, ґрунтовно вивчив Священне Писання. Перебуваючи у столичному середовищі, В. Н. Каразін зацікавився суспільно-політичними питаннями і вирішив присвятити своє життя державній службі. Йому вдалося чимало зробити на ниві розвитку освітньої системи в Російській імперії, але головною справою його життя стало створення Харківського університету.

29 серпня 1802 р. він виніс на обговорення Дворянського зібрання у Харкові своє «Предначертание о Харьковском университете». У цьому документі, що надалі став наріжним каменем у розбудові навчального закладу, автор описав структуру майбутнього університету. В. Н. Каразін уявляв його як синтез спеціальних шкіл різної професійної спрямованості (військової, юридичної, медичної тощо). Одне із найважливіших місць у цьому переліку займала духовна освіта, адже серед дев'яти університетських відділень значилося і богословське. Примітно, що харківське духовенство підтримало ідею створення світського вищого навчального закладу на слобідських землях, надавши на цю справу грошове пожертвування.

В. Н. Каразін дбав і про необхідність релігійного виховання селян, особливо дітей. У відкритій ним кручанській сільській школі хлопці-кріпаки опановували читання (азбуку, часослов, псалтир), чистописання, арифметику та хоровий спів (переважно церковний). Уже на схилі років, у статті «О воспитании женского пола в низших состояниях» (1841 р.) просвітитель обґрунтовував необхідність створення спеціальних навчальних закладів для кріпачок. За його задумом, окрім «женских ремесел», сільські дівчата мали обов'язково вивчати російську мову, арифметику та катехізис. Наведені нами приклади свідчать про те, що В. Н. Каразін, у житті якого православ'я відіграло значну роль, особливого значення надавав релігійному вихованню молоді та розумів важливість синтезу духовного і світського начал у вихованні всебічно освіченої особистості.

Французький світ моди очима радянських модельєрів (на архівних матеріалах 1950 - 1960 -х рр.)

Корнієнко Ольга

ХНУ імені В. Н. Каразіна

ol4ik.sunshine@gmail.com

Відомо, що Франція у другій половині ХХ століття була законодавицею світової моди і, незважаючи на пошуки деякими країнами самостійних шляхів в моді, їх представники щорічно приїжджали до відкриття сезону в Париж: купити, запозичити або повчитися. Не був виключенням і Радянський Союз. В 1950-1960-ті рр. спостерігається встановлення цілої мережі каналів, якими відбувалося проникнення західних мод в СРСР. Це можна дослідити на основі матеріалів Російського державного архіву економіки (фонди Загальносоюзного Будинку моделей одягу МЛП СРСР, Державного комітету з науки і техніки Ради Міністрів СРСР) і Російського державного архіву новітньої історії (фонд апарату ЦК). Протягом 1950 - 1960-х років відбулося три поїздки радянських фахівців в галузі моди до Франції. Перша зафіксована поїздка представників Загальносоюзного будинку моделей одягу (ЗБМО) відбулася в 1957 році. На думку директора ЗБМО Н. Нікіфорова, це відрядження було необхідним у зв'язку з тим, що «в 1958 році передбачалась демонстрація радянських моделей одягу на 10 міжнародних виставках (у тому числі на Всесвітній виставці в Брюсселі і на міжнародному конгресі моди в Бухаресті)». Прохання про відрядження ґрунтувалося на офіційному запрошенні від представників Асоціації високої моди Парижа, які відвідали ЗБМО 24 серпня 1957. Виходячи з цього факту, можна припустити, що французькі фахівці в галузі моди також були зацікавлені у відвідуванні своїх радянських колег та вивченні їхніх методів роботи. Необхідно зазначити, що презентації колекцій вважалися найголовнішими подіями в світі моди, можливість присутності на яких була обмежена. Сам факт того, що радянські модельєри були допущені в замкнуті кола світу моди, будучи запрошеними на перегляд колекції, говорить про позитивне сприйняття французькими фахівцями своїх колег з СРСР. В якості продовження контактів радянські модельєри отримали запрошення в Париж на презентацію нової колекції, яка мала відбутися в січні 1960 року. Офіційне запрошення представникам Будинку моделей було надіслано Будинком Діора через Держплан СРСР. Відділ промисловості товарів широкого споживання ЦК КПРС підтримав пропозицію Держплану. 13 січня 1960 року ЦК дозволив виїзд двох представників Будинку моделей у Францію на 10 днів. Цілі делегації полягали у вивченні системи організації виробництва і розповсюдження модного одягу у Франції. Вони мали відібрати краще для подальшого застосування на батьківщині.

Відбувалася орієнтація на «буржуазну» моду, яка офіційно була згубною для СРСР. Виходячи з цього, мода як «зброя ідеологічного ворога» була використана проти нього самого. Захоплення паризькою модою призвело до того, що програма візиту радянських модельєрів стала різноманітнішою під час наступної поїздки, яка відбулася в 1965 році. У складі радянської делегації було 5 чоловік, вона перебувала у Франції протягом 19 днів. Основними завданнями поїздки було «ознайомлення з організацією питань моди на фірмах і підприємствах, що займалися випуском модної продукції; вплив моди та економіки на асортимент, його змінюваність та естетичний рівень одягу населення; вивчення системи роботи фірм, що моделюють одяг і супутні йому предмети». Основною фірмою, яка приймала участь у складанні програми і надала можливість найбільш докладно ознайомитися з системою її роботи, була фірма «Крістіан Діор». Після повернення на батьківщину, радянські фахівці написали докладний звіт (58 сторінок) про організацію та систему управління французькими «модними» підприємствами, а також внесли свої висновки і пропозиції. Вони визнавали, що Франція – законодавиця світової моди. Також у висновках радянські фахівці підкреслили, що «в роботі всіх підприємств слід відзначити чудову організацію виробництва, чітку звітність, реальний план випуску, забезпечений необхідною сировиною». З точки зору радянських фахівців, в паризькій моді не було нічого

чужого і марного для радянської моди: «Нічого немає такого, що підлягало якомусь осуду або було неприйнятним для нас». Таким чином, концептуальні відмінності між «соціалістичною» та «капіталістичною» модою, що належали «офіційному» погляду, не мали великого значення в реальності.

Навчальний процес у Харківському єпархіальному жіночому училищі (1854 – 1918 рр.)

Лісненко Світлана

ХНУ імені В. Н. Каразіна
svetlana.lisnenko@mail.ru

Сьогодні написано чимало праць з історії жіночої освіти в Україні, що стосуються майже всіх видів навчальних закладів. Однак недостатньо вивченими залишаються єпархіальні жіночі училища, зокрема, Харківське. Дослідження цих навчальних закладів є безперечно важливим для формування цілісного наукового погляду на систему розвитку освіти в Україні в XIX – на початку XX ст. Науковці XIX – поч. XX ст. передусім зосереджувались на виявленні основних віх історії єпархіальних жіночих училищ, змісті освіти в цих закладах та пропозиціях реформування навчального процесу на рубежі XIX – XX ст. Для робіт цього періоду було характерним переважання фактичного матеріалу над теоретичним аналізом. В радянський період жіноча освітня проблематика розглядалася переважно у зв'язку з участю жінок у революційному русі. Єпархіальні жіночі училища, якщо і згадувалися, то виключно побіжно. Сучасна історіографія представлена окремими статтями, в яких аналізується становище жіночої освіти в XIX – початку XX ст., в тому числі духовних закладів, в певних регіонах України. Дослідження змісту навчального процесу в Харківському єпархіальному жіночому училищі здійснювалося із залученням різноманітних джерел: законодавчо-нормативної документації («Статут училищ для дівчиць духовного звання 1843 р.», «Статут єпархіальних жіночих училищ 1868 р.», «Положення про сьомий додатковий педагогічний клас при єпархіальних жіночих училищах»), звітної документації, спогадів (наприклад, Харківського протоієрея Іоанна Чижевського) та періодичних видань XIX – початку XX ст.

На теренах України Харківське єпархіальне жіноче училище було першим навчально-виховним закладом подібного типу. Воно було засновано у 1854 р. Згідно зі Статутом училищ духовного відомства 1843 р., до училища приймалися виключно дівчата духовного звання. Оскільки основна мета навчання полягала у вихованні майбутньої дружини священнослужителя, викладали передусім предмети, які необхідні були для життя в сільській місцевості у шлюбі зі священником. Велика увага в Харківському училищі приділялася трудовому навчанню, а саме: рукоділлю та веденню домашнього господарства. У 1868 р. Олександром II був затверджений Статут єпархіальних жіночих училищ, яким відкривалась нова сторінка в історії цих закладів. Модернізаційні процеси 60-х рр. XIX ст. сприяли зміні ролі жінки в суспільстві. У Статуті 1868 р. поруч із метою виховання гідної дружини священника, формулювалося завдання надати дівчатам духовного стану освіту домашньої вчительки. З цього часу вихованки, які закінчили повний курс, отримували право на звання домашньої вчительки з тих предметів, у яких вони показали добрі знання.

Харківське училище на теренах українських губерній Російської імперії було першим навчальним закладом нового типу. Воно було реорганізовано згідно з новим статутом у 1870 р. Навчальний курс був розширений, до нього були включені необов'язкові предмети (нові мови, малювання та музика), які викладали за особливу платню. Домашнє рукоділля відійшло на другий план, відтепер ним займалися у позаурочний час. Для забезпечення можливості проходження педагогічної практики вихованок п'ятих і шостих класів керівництво Харківського училища у 1870 р. відкрило так звану «педагогічну школу». У 80-ті рр. XIX ст. були відкриті підготовчі класи для надання абітурієнтам певної бази знань для навчання в наступних класах та паралельні відділення, оскільки зросла кількість бажаючих навчатися в єпархіальному училищі. Навчальний комітет у 90-ті рр. XIX ст. розробив нові єдині програми, що детально визначали обсяг і зміст курсу з кожного предмету. Наприкінці XIX – на початку XX ст. Харківське єпархіальне училище, як і інші заклади подібного типу, переживало кризу. Спробою вирішення цієї проблеми було відкриття сьомого додаткового педагогічного класу у 1908 р. Таким чином, навчальний процес в Харківському єпархіальному жіночому училищі

розвивався під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів, відповідно до еволюції мети і завдань училища.

Мікрокосм оселі громадівської інтелігенції Наддніпрянської України 60-80-ті рр. XIX ст.

Нікітенко Анастасія

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

bababeda2010@yandex.ua

Осмислення феномену українського народолобства другої половини XIX – початку XX століття на сьогодні спонукає дослідників до пошуку нових обріїв, зокрема, студіювання світу приватного життя. Конгломерат наукових проблем, пов'язаний з приватним життям громадівської інтелігенції, попри свою беззаперечну важливість та доцільність, належить до маловивчених питань, що заохочує до розвідок у цій площині. Одним з актуальних сюжетів, який спробуємо висвітлити в контексті цього дослідження, є матеріальний світ народолобців, локалізований в просторі власної оселі. Його розкриття, попри оманливу другорядність, дозволить не тільки з'ясувати рівень фінансової забезпеченості та платіжної спроможності народолобців, поглянути на світ речей, котрий їх оточував, а й прослідкувати, як демократичні та українолюбні традиції (інакше кажучи, світ їхніх переконань) відбилися в мікрокосмі домівки.

Питання ідеології, суспільно-політичної, культурно-освітньої діяльності громад Наддніпрянської України ґрунтовно висвітлені на сторінках праць А. М. Катренка, Н. С. Побірченко, С. І. Світленка, Н. А. Шип. Натомість, простір особистого життя народолобців, у тому числі й матеріальний світ та пов'язані з ним уявлення, є практично не вивченим. Виключення становить монографія С. Єкельчика, в об'єктиві зацікавлень якого опинився світ ідей українських патріотів, зокрема тих, які застосовувалися на побутовому рівні. Джерельною базою розвідки стали опубліковані та архівні его-документи, які є репрезентативні відносно розкриття проблеми: щоденники (О. Кістяківського, В. Гнилосирова, О. Русова), спогади (С. Тобілевич, М. Старицького, О. Лисенка, Олени Пчілки та ін.), мемуари (С. Русової, Л. Мищенко), епістолярії (В. та В. Антонович, В. Беренштама, Л. та М. Драгоманових, П. та В. Житецьких, О. та О. Кістяківських, М. Лисенка, В. та С. Лободи та ін.). У рамках роботи було застосовано методи аналізу та синтезу, а також спеціальні дослідницькі методи: історико-порівняльний, історико-типологічний, культурно-історичний, гендерний, а також метод історичного моделювання. Наукова новизна розвідки полягає у постановці та розробці проблеми, яка на сьогоднішній день є практично не вивченою.

У ході дослідження було встановлено, якому житлу (будинку чи квартирі) надавали переваги народолобці, його середню вартість, розміри, рівень комфортності. Це питання нерозривно пов'язане з рівнем прибутку та кількістю членів сім'ї. Більшість сімей громадівської інтелігенції переважно винаймали квартири. У власних міських будинках проживала нечисленна частина громадівців, які відрізнялися порівняною заможністю (зокрема, О. Кістяківський, Ф. Мищенко, В. Беренштам). У сільській місцевості будинки мали П. Чубинський та О. Русов.

Інтер'єри та речі, які оточували народолобців, отримали суттєве відображення в джерелах, зокрема, в епістоляріях. У більшості випадків їхні приміщення були позбавлені розкошів, що обумовлювалось, з одного боку, рівнем статків, а з іншого, властивим інтелігенції потягу до простоти та зручності в побуті, запереченням всякої надмірності, марнотратства. Символічно цінними предметами, які оточували інтелігентів у межах оселі, стали книги. Інтелектуальна праця обумовила наявність практично в кожному, навіть найскромнішому, помешканні кабінету. Про національну ідентичність власного мікрокосму свідчили портрети Т. Шевченка, П. Куліша, використання народних елементів з метою прикрасити побут (зокрема, вишивки). Результати даної розвідки перспективно залучити до більш широких досліджень у контексті приватного життя громадівської інтелігенції Наддніпрянщини, персоналістичних досліджень, а також для доповнення студій, присвячених колективному образу та світу ідей народолобців.

Православна церква в системі шкільної освіти Польщі (1945-1989 рр.)

Хомич Марина

Львівський національний університет імені Івана Франка

manuella_lviv@ukr.net

Освітня діяльність Польської Автокефальної Православної Церкви (далі ПАПЦ) мала велике значення для функціонування конфесії у католицькій державі. Навчання основ релігії в школі складалося з кількох аспектів: інтелектуального (знання основ богослов'я), національного (серед православних переважали українці, росіяни, білоруси, які намагалися зберегти свою ідентичність), мовного (батьки бажали навчати дітей рідною мовою) та морально-етичного (основи релігії викладали священники). Історіографія питання представлена працями Л. Адамчика, П. Герента, А. Міроновича, М. Олесневича, К. Урбана. Автори проаналізували нормативно-правову базу церковного навчання, фрагментарно подали статистику по окремих парафіях. Джерельною базою дослідження стала періодика ПАПЦ за 1945-1989 рр., яка містить численний фактичний матеріал. При написанні роботи використані аналітичний, узагальнюючий та історико-порівняльний методи дослідження.

Наукова новизна полягає у висвітленні невідомих або маловідомих сторінок з історії ПАПЦ. Підкреслено, що в розглядуваний період православні громадяни Польщі свідомо намагалися дати дітям основи знань з релігії крізь призму складних політичних обставин, зберегти конфесійну ідентичність.

На зламі 1940-50-х років число шкіл, де навчали основ релігії, почало швидко зменшуватися. Це було пов'язано з масовим виселенням українців, як національної меншини в новій Польщі, за межі країни, а також їхнім розпорошенням у населених пунктах на заході і півночі держави, де часто проживала одна-дві родини в римо-католицькому середовищі.

Згідно з польським законодавством, до 1956 р. вивчення основ релігії було обов'язковою дисципліною. Проте на Лемківщині, Білосточчині, Бидгощі, Лодзі, Варшаві, Легниці, Зеленій Гурі Закон Божий безперешкодно викладався лише в деяких навчальних закладах.

У 1952 р. основ релігії навчали в 137 початкових школах, а через рік – лише в 75. Таке різке зниження збентежило православних. У 1955 р. митрополит Макарій звернувся до Відомства у справах віросповідань з офіційною заявою, в якій просив дозволити проведення катехизації у приватних будинках та храмах. В подальшому уряд почав діяти більш рішуче. Акція секуляризації шкільної освіти передбачала не лише викорінення релігійних основ з навчальних програм, але й видалення символічних хрестів та ікон із класів.

Після укладення в 1957 р. між урядом і Ватиканом Конкордату, основи релігії як шкільна дисципліна стали необов'язковими. Офіційно викладання у приватних приміщеннях не заборонялось, але закон стосувався кваліфікації вчителів. Їхня кількість значно зменшилась, адже більшість з них не відповідала новим критеріям. Наприклад, в м. Сім'ятичі роботу втратило 14 осіб.

Окрім того, що умови навчання дітей основам релігії були складними, на початку 1970-х рр. виникла ще одна суттєва проблема. Вона полягала у нехтуванні батьками цією можливістю. Так, у 1969 р. парафія св. Михайла у Більську Підляським мала 1438 вірних. З цього числа лише 115 дітей вивчали релігію. Якщо припустити, що вони виховувалися у повних сім'ях, то щонайменше 230 батьків вважали за доцільне катехизацію своїх дітей. Аналогічна ситуація згідно статистичних зведень прослідковувалася в інших спаріях.

Отже, світська влада Польщі негативно ставилась до церковної практики навчання основам християнства, зокрема сповідникам неримо-католицької конфесії. Водночас самі православні парафіяни не повністю скористались наданими їм можливостями. Адже духовенству не вдавалось раціонально спрямувати людські прагнення на те, щоб уникнути асиміляції та зберегти власні національно-релігійні пріоритети у католицькій державі. Ця

непродумана політика Церкви загрожувала серйозними втратами серед кваліфікованого духовенства, вихованого на щирому бажанні служіння Богу.

Особливості початкової освіти у менонітських колоніях Півдня України другої половини XIX ст. на прикладі поселень Хортиця та Розенталь

Шалагінова Катерина

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
hastalavista88@yandex.ru

Школа та система навчання є основою національної культури, пріоритетів та світогляду. Система початкової освіти у колоніях, де проживало німецьке населення, має великий інтерес як репрезентант процесів адаптації колоністів на місці поселення, а також особливостей їхнього світогляду, які втілені у вимоги до освіти. За джерельну основу дослідження були взяті спогади та матеріали учнів та вчителів менонітських шкіл у збірці Н. Дж. Крекера. Автор народився на Хортиці у 1905 р., відвідував заклади Musterschule, Dorfschule та Zentralschule. У 1925 р. емігрував до Канади. Був активну освітню діяльність, у 1948 р. став головою British Columbia Mennonite Young Organization, служив у British Columbia Historical Society. Збірка створена завдяки матеріалам, наданим автору мешканцями Канади, США та СРСР. Основними положеннями, що визначають наукову новизну авторського підходу є визначення методологічних елементів початкової освіти у менонітському середовищі та їхніх особливостей.

Перший етап розвитку початкової освіти – 1789-1840 рр. Здобувалися найнеобхідніші навички: читання, письмо, знання основ менонітської віри та залишків релігійного спадщини. Писати та говорити вчили на т.з. Plattdeutsch – «нижній німецькій» (суміш діалектів), але згодом у школах викладали виключно на Hochdeutsch – літературній німецькій мові. Учні, які не звикли до методичної роботи за партами, у перші півроку мали вчитися дисципліні та витримці, спостерігаючи за старшими. Арифметика та Біблія вивчалися методом заучування або розспівування, для кращих результатів застосовувалась муштра. Замість вивчення нових слів заучувалися листи для декламування їх вголос. Такі методи виправдані кращою результативністю для здобуття елементарної освіченості. Основний спосіб сприйняття та засвоєння знань – повторення за вчителем, який поставав як транслятор знань у голови учнів. Вчитель мав беззаперечний авторитет. У його розпорядженні були діти 7-12 років. Занадто великий віковий проміжок викликав низку незручностей. Парти були вибудовані в ряди та не мали опори, що спричиняло захворювання спини, погану осанку, швидко втому під час занять. Це свідчить про недостатність елементарних медичних знань, які необхідні для організації здорового процесу навчання. Вчителями Dorfschulen («сільські школи») були відомі у суспільстві постаті, рідко вихідці з цього ж середовища. Головний пріоритет навчання – засвоєння канонів віровчення, духовна взаємодія, пояснення біблійних оповідань та катехізис. Водночас у приватній школі «Musterschule» використовувалися методи, що дещо відрізнялися від типових у початковому навчанні. Використовувалися елементи наочності, демонстрація картин художників з метою кращого запам'ятовування слів на німецькій та російській мовах. Учні 1-2 та 3-5 класів були розподілені за обов'язками у навчальному процесі: повторення, запис та перевірка. Колективний метод був дуже ефективним у вивченні іноземних мов, особливо для дітей молодшого шкільного віку. Застосовувався метод «природного навчання», за пізнішою термінологією, уроки на свіжому повітрі та бесіди на природі. Такі заняття мали позитивний вплив на здоров'я, творче та образне мислення. Сприйняття християнської релігії тісно пов'язане з розумінням суті любові до ближнього і до всього живого, поваги до божого творіння. Така форма навчання у початковій школі мала б найбільший ефект для досягнення цілей релігійного виховання у менонітському середовищі.

Отже, початкова освіта у менонітських поселеннях розвивалася доволі динамічно за рахунок потреби культурної адаптації, мала такі особливості: масовість, відособленість, ефективність, релігійність.

